

УДК 007 : 070 (477.83-25) «1927/1939»

НАУКОВО-ПОПУЛЯРНИЙ ЖУРНАЛ «ЖИТТЯ І ЗНАННЯ» (1927–1939 РР.): ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ МЕДИЧНОЇ ГРАМОТНОСТІ ЧИТАЧІВ

Л. І. Сілевич

*Івано-Франківський національний медичний університет,
вул. Галицька, 2, Івано-Франківськ, 76018, Україна*

У статті проаналізовано специфіку висвітлення медичних тем і проблем у журналі, що виходив під егідою товариства «Просвіта» у Львові, визначено основну проблематику, охарактеризовано особливості подання медичної інформації для пересічного читача. З'ясовано, що авторами ґрунтовних статей були досвідчені медичні працівники – знані та шановані соціумом лікарі. Це пояснювалося вибором редакції, яка вважала, що писати на медичні теми для масового читача повинні передовсім фахівці своєї справи. Наголошено на важливості вивчення основних аспектів поширення медичних знань у масовій пресі XIX–XX ст., а також на розкритті історичного досвіду української журналістики у висвітленні актуальної медичної проблематики.

Ключові слова: науково-популярний журнал, «Життя і Знання», медична журналістика, медична проблематика, охорона здоров'я, автор, журналіст.

Постановка проблеми. Однією із важливих проблем, обговорюваних сьогодні у науковому середовищі, є проблема функціонування медичної журналістики. Пильна увага до цього питання пов'язана передовсім з обговоренням якості змісту публікацій на медичні теми та проблеми їх авторства – журналісти чи медичні працівники. Адже фахово творена спеціалізована інформація забезпечує компетентність висвітлення медичної проблематики, популяризації і поширення медичних знань, формування медичної грамотності соціуму загалом. Для з'ясування, як і яким чином подавалася різноаспектна медична інформація в історичній ретроспективі, звернемося до редакційних практик науково-популярного журналу «Життя і Знання» (Львів, 1927–1939 рр.). Редакція відзначала, що назвою видання вона прагнула акцентувати: «знання має щойно тоді своє значіння, коли воно навіязує до життя, до життя підготовляє, коли вчить про природні життєві процеси й наказує шукати навіязання до них і з ними, а не проти них» ([Від редакції]. 1927. Ч. 1). Популяристічність публікацій на медичні теми, про яку свідчать відгуки читачів, підтверджує важливість висвітлення цієї спеціалізованої тематики для соціуму.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Про журналістські практики в царині формування медичних знань у пресі минулого вело мову небагато дослідників. Передовсім відзначимо ґрунтовне дослідження В Садівничого, присвячене вивченню медичної преси Наддніпрянської України XIX – початку XX ст.,

з'ясуванню її функціональних, типологічних, проблемно-тематичних особливостей [7]. Про цей тип спеціалізованої преси вела також мову Н. Коцур, яка наголошувала на важливості вивчення медичних періодичних видань, що «поширювали санітарну просвіту серед широких мас населення, друкували поради про збереження і зміцнення здоров'я людей. Їх роль у формуванні і поширенні соціально-медичних ідей має вагоме значення» [3, с. 137]. Особливості функціонування у другій половині XIX – першій третині XX ст. медичної преси, важливість висвітлюваної проблематики обговорювали також В. Плющ [5], Р. Романюк [6]. В. Плющ подав додатком до ґрунтовної розвідки «Медична преса в Україні» ретельно укладену бібліографію «Спис медичних журналів і часописів, що виходили в Україні за роки 1860–1974» [5, с. 175–185]. Важливою заслугою автора є також сформований реєстр праць про медичні часописи загалом та про «окремі медичні журнали, що видавалися в Україні» [5, с. 185–188].

Інформацію про пресову діяльність медичних працівників, які брали активну участь у висвітленні медичної проблематики на сторінках спеціалізованих і масових видань, зафіксовано у покажчику «Лікарська комісія Наукового товариства ім. Шевченка: матеріали до біографічного словника дійсних членів», створеному зусиллями авторського колективу під керівництвом М. Надраги [4].

Однак разом із медичною пресою не менш важливу роль відіграли масові газети й журнали, які поряд з іншими соціально значущими темами приділяли значну увагу медичній інформації загалом. Цьому важливому для формування медичної грамотності тематичному компоненту змісту преси для широкого кола читачів приділено небагато дослідницької уваги. Історію функціонування журналу докладно описала О. Дроздовська у колективній бібліографічній праці «Українські часописи Львова 1848–1939» [1]. Це історико-бібліографічне дослідження містить докладну характеристику журналу, зокрема відомості про заголовок, підзаголовок, роки виходу, редакторів, адресу редакції та адміністрації, обсяг, наявність у фондах українських книгозбірень та головну характеристику змісту часопису. Дослідниця окреслила різноаспектну змістову палітру цього видання, наголошуючи на тому, що це були «змістовні матеріали різноманітних тематичних напрямів, присвячених різним ділянкам суспільного життя» [1, с. 738]. У ще одній своїй праці О. Дроздовська докладно проаналізувала роль журналу в історії української журналістики, наголосивши, що до його змісту неодноразово зверталися дослідники «як до джерела важливих відомостей з історії розвитку різних сфер національного життя» [2, с. 152]. Проблематика, яку розглядаємо у цій статті, дотепер в українській історіографії не висвітлювалася.

Мета статті – з'ясувати особливості подання медичної інформації в науково-популярному журналі «Життя і Знання», проаналізувати специфіку висвітлення різноаспектних медичних тем і проблем, охарактеризувати коло авторів, які працювали для популяризації знань з охорони здоров'я.

Виклад основного матеріалу дослідження. Важливість функціонування у другій половині XIX – першій третині XX ст. спеціалізованої медичної преси та її запотребованість підтверджує кількісна характеристика, яку здійснив В. Садівничий.

За даними вченого, тільки на території Наддніпрянської України у цей час виходило 186 часописів, які цілеспрямовано працювали з фаховою медичною інформацією [7]. Популяризація і поширення медичних знань для широкої читацької аудиторії перебувала також серед завдань багатьох редакцій універсальних за колом висвітлюваної проблематики масових видань. У багатьох газетах і журналах засновувалися рубрики «Лікарський кутик», «Лікарські поради», «Лікарські ради», «Лікарський порадник», «Людина та її недуги», «Медичний кутик», «На медичні теми». Це, наприклад, газета «Діло» (1880–1939), журнал «Світ» (1925–1929), «часопис для народу» «Правда» (1927–1939), ілюстрований тижневик «Неділя» (1928–1939), газета «Новий Час» (1923–1939), інші видання, що призначалися для широкого кола читачів.

У формуванні медичної грамотності населення особливим є редакційний досвід науково-популярного журналу «Життя і Знання», який виходив у Львові під егідою товариства «Просвіта». Як відзначала редакція, «„Життя і Знання” помістило силу-силенну всякого матеріалу, який однаково стане в пригоді кожному інтелігентові, студентові, учневі, самоосвітнім гурткам, читальням і читальникам, одне слово – всім, що цікавляться всіма явищами сучасного життя» (Запросини до передплати журналу «Життя і Знання» на рік 1939. 1938. Ч. 12).

Важливо відзначити, що організація змісту журналу спрямовувалася на творення своєрідної медійної платформи, яка повинна була стати важливою науковою підмогою («а не прохідним минушим явищем»), важливим для постійних читачів виданням, а також і тим, хто прагнув долучити до їхнього кола якомога більше зацікавленої в отриманні багатоаспектних знань аудиторії. Журнал задумувався не як видання для одноразового прочитання, а передовсім як посібник різнотематичних знань, до змісту якого можна повертатися, як до змісту книжки.

Журнал слугував джерелом інформації для підготовки лекційних матеріалів для «популяризації наукових й життєвих здобутків» (До шановних передплатників і читачів. 1928. Ч. 1). Прагнучи видавати «загально-доступний просвітній журнал», редакція, яку в різні роки очолювали відомі культурні діячі М. Галушинський та І. Брик, так визначала тематичне наповнення змісту: «природа, техніка, медицина, сільське господарство, життя чужих народів, наше власне життя — сучасне й минуле, наше письменство й наука» (Наш часопис. 1928. Ч. 12).

Справді, проблемно-тематична палітра змісту формувалася за розділами, які впродовж усіх років виходу видання зазнавали незначних змін. Наприклад, у перший рік виходу (жовтень 1927 р. – вересень 1928 р.) читачам було запропоновано матеріали, сформовані за такими розділами: «Українське культурне життя» – 13 публікацій, «Українська історія і побут» – 9, «З культурного життя інших народів» – 2, «На освітні теми» – 3, «На суспільні теми» – 12, «Сільське господарство» – 11, «Природні науки» – 9, «Фізика» – 2, «Медицина і гігієна» – 4, «З царини техніки» – 15, «Палеонтологія» – 1, «Руханка і спорт» – 1, «Подорожі» – 3 публікації. При цьому відзначу, що в самому змістовому комплексі чисел журналу розділи не позначалися. Виокремлювалися вони тільки у подаваному загальному підсумковому змісті всіх чисел кожного річника.

Упродовж усіх років виходу зазначені розділи змінювалися, до них додавалися нові тематичні компоненти, вилучалися інші. Однак розділ медичної інформації залишався сталим – «Медицина і гігієна». 1933 р. він був доповнений новим тематичним напрямом і отримав назву «Біологія, медицина, гігієна», 1938 р. його назва вказувала на розширення медичної інформації: «Медицина, ветеринарія, гігієна, зілярство».

Редакція журналу вважала, що писати на медичні теми для масової читацької аудиторії повинні передовсім медичні працівники – фахівці, які дохідливо, доступним чином, але без примітивізації викладу могли б пояснити читачам важливі теми (новини медицини, особливості профілактики і необхідності лікування захворювань, пояснення їх основної симптоматики, поширення знань про здорове харчування тощо). Важливо відзначити, що у зверненнях до читачів про передплату неодноразово наголошувалося на тому, що вміщені публікації належать досвідченим авторам, фахівцям своєї справи: «Між своїми співробітниками наш журнал мав усе найкращих фахових людей у всіх ділянках знання, що всебічно цікаво й доступно освітлювали всі справи» (До шановних передплатників і читачів. 1928. Ч. 1).

Переважна більшість авторів статей «медичного» розділу мали лікарську освіту, працювали за лікарським фахом, активно співпрацюючи з пресою. Серед них – Всеволод Гармашів, Маркіян Дзерович, Євген Дурделло, Юліан Кордюк, Юрій Липа, Максим Музика, Роман Осінчук, Софія Парфанович та ін. Публікації професійних медиків формували такі тематичні групи: «важкі недуги» та їх лікування; шкірні захворювання, дитячі хвороби та їх профілактика; важливість і обов'язковість щеплення; гігієна тіла і профілактика захворювань, медичні рекомендації щодо уникнення «пошесних недуг», «про шкоди в людському організмі від алкоголю на душевний, моральний і матеріальний стан людини й нашого народу» тощо. Статті професіоналів вирізнялися науково-популярним викладом матеріалу з орієнтацією на середньостатистичного читача журналу. Наприклад, С. Парфанович, детально розповідаючи про «Шкідливий вплив алкоголю на здоров'я дитини» (1929. Ч. 9), пояснювала, чому 1929 рік українські товариства визнали роком боротьби з алкоголізмом. «Крім руїни маєткової алкоголь несе зі собою руїну здоров'я, супокую і щастя родинного; він руйнує саму ж таки одиницю, та ця руїна не обмежується до неї самої, а переходить на її діти та внуків, мститься з роду в рід, веде до винищення та вимертя цілих родин та народів».

Загалом, у журналі опубліковано понад 110 статей на медичну тематику, якщо формально підійти до обліку опублікованого за вміщеними розділами, зафіксованими у традиційному порічному змісті видання. Проте ця кількість буде не зовсім точною, оскільки немало статей можуть належати за тематикою до кількох розділів. Ось як, наприклад, стаття відомого українського письменника, за фахом – ветеринарного лікаря Василя Короліва-Старого під назвою «Молоко» (1928. Ч. 9). Автор докладно вияснював читачам цілющі властивості низки виробів з молока, що «про них не знає ширший читаючий загаль»: молочний хліб, кефір, молочні «боршенця», «ягурт», «лякцину», «лимоняду», інші лікувальні молочні

продукти. Відтак цю тему продовжили лікарі, розповідаючи про користь і шкоду молочної продукції при різних видах захворювань. (До речі, у журналі вміщено й інші публікації В. Короліва-Старого на медичні теми. Серед них, наприклад, – «Самооборона тіла» (1928. Ч. 6), «Відмолодження» (1928. Ч. 2), «Грипа» (1930. Ч. 5). Стаття письменниці Наталени Королевої «Лікарки та шептухи» (1930. Ч. 6) також не винесена у розділ медичних публікацій. Проте проблеми, які заторкнула дружина В. Короліва-Старого, певним чином також належать до медичної сфери – письменниця наголошувала на важливості лікування у фахівців, не заперечуючи при цьому особливостей знахарства й народного цілительства, що, на її думку, було спричинене «недосконалістю медичної науки».

Відзначу, що під рубрикою «Всячина» також було вміщено багато публікацій, присвячених висвітленню медичної інформації. Однак це здебільшого була ділянка журналістів – популяризаторів спеціалізованої новинної інформації, цікавих фактів із царини медицини, які публікувалися у підгрупі рубрики під назвою «Медицина, гігієна» («Куряча сліпота – як наслідок недостачі вітаміну „А”», «Порада на безсоння», «Як б’ється людське серце» тощо). Цікавою, зокрема, є замітка анонімного автора «Медицина у 2000 році» (1936. Ч. 6), який переказав думку іспанського вченого Маранона про здоров’я людей на початку третього тисячоліття. Учений вважав, що інфекційні хвороби (тиф, скарлатина, дифтерія та інші) будуть подолані внаслідок серотерапії та суспільної гігієни. Але «будуть зуживатися нерви, надто працюватиме серце, й люди скоро вмиратимуть». Цікаво, що автор навів твердження вченого про зміни й підходи у вказаний час до самої медицини: «Вона менше лікуватиме недуги, а більше буде старатися не допускати до них, і передовсім берегтиме перед недугами – нерви й серце». Ця та інша такого типу інформація належала до журналістської ділянки, оскільки не потребувала спеціального – фахового – розуміння, а слугувала своєрідною розривкою для читачів між засвоєнням знань з медичної сфери.

Варто відзначити, що в журналі під рубрикою «Бібліографія», що містила повідомлення про різноматичну літературу, яка нещодавно побачила світ, опубліковано низку матеріалів на книжки медичної тематики. Наприклад, у замітці про книжку відомої читачам за публікаціями журналу лікарки Софії Парфанович «Гігієна жінки» автор І-на С-ич (припускаємо, що це лікарка І. Сімович, яка також неодноразово публікувала свої матеріали в «Житті і Знанні») відзначила, що це науково-популярне видання містило багато відповідей на запитання жінок: «яка будова жіночого тіла, як жінці одягатися, що повинна знати й робити вагітна жінка підчас вагітності, як приготуватись до породу, що робити підчас породу і теж опісля, а далі, як кормити й виховувати дитину» (1939. Ч. 8). Акцентуючи на важливості висвітлюваної С. Парфанович теми, авторка замітки наголошувала, що ця книга повинна була бути в кожній читальні, хоча «не завадило б, щоб її придбала собі кожна жінка».

Завершуючи кожен рік виходу в світ, редакція чітко підсумовувала отримані результати, повідомляючи читачам особливості творення змісту видання – від кількості залучених до формування змісту фахівців до кількості опублікованих

матеріалів, ілюстрацій / мап та рисунків. Зініціювавши в липні 1929 р. анкетне опитування читачів журналу, редакція отримала змогу не тільки створити образ своїх читачів (вік, стать, освіта, місце праці та ін.), а й визначити найбільш популярні теми в журналі. Як виявилось, медична проблематика була однією з найбільш читаних у журналі: «Медицина і гігієна – серед перших тем, за які беруться читачі» (Гаалушинський М. Наша анкета. 1930. Ч. 5).

Висновки. Висвітлювати медичну інформацію, пов'язану з темами охорони здоров'я, профілактикою різного типу захворювань, настановами і рекомендаціями медичних фахівців, що сприяло формуванню медичної грамотності читачів, було одним із багатьох завдань, які визначали перед собою редакції масових газет і журналів. Особливим підходом до вирішення цих завдань вирізнявся науково-популярний журнал «Життя і Знання», який прагнув залучати до висвітлення того чи іншого тематичного напрямку фахівців високого класу. Писати на медичні теми з урахуванням специфіки різного типу освітньої підготовки читачів було не легким завданням для професіоналів, які зазвичай послуговувалися мовою медичної науки. Однак автори журналу гідно вирішували цю проблему, подаючи складний матеріал доступно, дохідливо, зрозуміло, що підтверджували відгуки читачів. Упродовж усіх років виходу в журналі було опубліковано понад 110 статей різноаспектної медичної тематики авторства знаних і шанованих у соціумі лікарів, які орієнтували, пояснювали, акцентували увагу читачів на необхідності чуйного ставлення до власного здоров'я, здоров'я родини, на профілактиці та потребі лікування складних недуг. Така співпраця редакційних колективів і медичних працівників сприяла творенню в читачів основ медичної грамотності, відповідальності за здоров'я родини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Дроздовська О. Життя і Знання. Українські часописи Львова 1848–1939 рр. Т. 3, кн. 1: 1920–1928 рр. Львів, 2011. С. 400–407.
2. Дроздовська О. Журнал «Життя і Знання» та його роль у розвитку української журналістики. Наукові записки [Української академії друкарства]. 2014. № 4. С. 152–159.
3. Коцур Н. Формування та поширення соціально-медичних ідей в Україні на сторінках періодичних видань (друга половина XIX–20-ті рр. XX ст.). Наукові записки з української історії. 2019. Вип. 46. С. 136–146.
4. Лікарська комісія Наукового товариства ім. Шевченка: матеріали до біографічного словника дійсних членів / авт.-упоряд. М. Надрага та ін. Львів, 2023. 280 с.
5. Плющ В. Медична преса в Україні. Матеріали до історії української медицини. Нью-Йорк ; Мюнхен, 1975. С. 161–190.
6. Романюк Р. Українська медична періодика Києва доби Української Народної Республіки та Гетьманату. Збірник праць Науково-дослідного інституту пресознавства. 2013. Вип. 3 (21). С. 56–67.
7. Садівничий В. О. «Відродження розпочинається із гласності...» (Медична преса Наддніпрянської України другої половини XIX – початку XX ст.). Дніпропетровськ, 2015. 360 с.

REFERENCES

1. Drozdovska, O. (2011). Zhyttia i Znannia. Ukrainski chasopysy Lvova 1848–1939 rr. T. 3, kn. 1: 1920–1928 rr. Lviv, 400–407 (in Ukrainian).
2. Drozdovska, O. (2014). Zhurnal « Zhyttia i Znannia» ta yoho rol u rozvytku ukrainiskoi zhurnalistyky: Naukovi zapysky [Ukrainskoi akademii druzarstva], 4, 152–159 (in Ukrainian).
3. Kotsur, N. (2019). Formuvannia ta poshyrennia sotsialno-medychnykh idei v Ukraini na storinkakh periodychnykh vydan (druha polovyna XIX–20-ti rr. XX st.): Naukovi zapysky z ukrainiskoi istorii, 46, 136–146 (in Ukrainian).
4. Likarska komisiia Naukovoho tovarystva im. Shevchenka: materialy do biohrafichnoho slovnyka diisnykh chleniv / avt.-uporiad. M. Nadraha ta in. Lviv, 2023 (in Ukrainian).
5. Pliushch, V. (1975). Medychna presa v Ukraini. Materialy do istorii ukrainiskoi medytsyny. Niu-York ; Miunkhen, 161–190 (in Ukrainian).
6. Romaniuk, R. (2013). Ukrainaska medychna periodyka Kyieva doby Ukrainiskoi Narodnoi Respubliky ta Hetmanatu: Zbirnyk prats Naukovo-doslidnoho instytutu presoznavstva, 3 (21), 56–67 (in Ukrainian).
7. Sadvnychy, V. O. (2015). «Vidrozhennia rozpochynaietsia iz hlasnosti...» (Medychna presa Naddnyprianskoi Ukrainy druhoi polovyny XIX – pochatku XX st.). Dnipropetrovsk (in Ukrainian).

doi: 10.32403/0554-4866-2024-1-87-174-181

**THE POPULAR SCIENCE MAGAZINE “ZHYTTIA I ZNANNIA” (1927-1939):
THE CHARACTERISTICS OF THE FORMATION OF THE READERS’
MEDICAL LITERACY**

L. I. Silevych

*Ivano-Frankivsk National Medical University,
2, Halytska St., Ivano-Frankivsk, 76018, Ukraine
liliya_sil@i.ua*

The article points out that the issue of how medical journalism operates is one of the significant topics being explored in the scientific world today. The quality of publications on medical subjects and the issues surrounding their authors—journalists or medical professionals—are the main reasons to pay close attention to this issue. Ultimately, expertly crafted specialized content guarantees proficiency in addressing medical matters, popularizes and distributes medical knowledge, and cultivates medical literacy across the community. It is underlined that this issue must to be taken into account historically. Therefore, the details of the editing practices of the popular science magazine “Zhyttia i Znannia” (“Life and Knowledge”) (Lviv, 1927–1939) are examined in order to determine how and in what way diverse medical knowledge was presented in the Galician press of the interwar twentieth century. The publication’s coverage of medical issues and topics is examined in detail, and the key themes are determined (e.g.,

the importance of vaccinations, the prevention of infectious diseases, body hygiene, the avoidance of alcohol dependence, and the features of diseases and their treatment). The details of how information is presented to the typical reader are described.

It is found that although journalists worked on covering information items in this field, experienced medical professionals wrote the in-depth articles. It was the editorial staff's decision, that medical writers covering general readers' interests should write about subjects related to their expertise. Without oversimplifying the presentation, experts including doctors Markiian Dzerovych, Yevhen Durdello, Yurii Lypa, Maksym Muzyka, Sofia Parfanovych, Irena Simovych and others provided readers with clear and understandable explanations of crucial subjects. Their work is characterized by a strong popular scientific approach that targets the journal's typical reader.

In addition to revealing the historical experience of Ukrainian journalism in distributing current medical issues, which is also significant for the present, the article highlights the significance of researching the details of popularization and medical knowledge in the mass media of the nineteenth and twentieth centuries.

Keywords: *popular science magazine, "Zhyttia i Znannia", medical journalism, medical issues, health care, author, journalist.*

Стаття надійшла до редакції 05.03.2024.

Received 05.03.2024.